

Tosterups kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2017-11-06

Utkast

Omslag: Flygbild över Tosterups slott och kyrka, 2015. Lunds stift.

Tosterups kyrka

Smedstorps församling, Österlens kontrakt, Lunds stift, Tosterups socken, fastighet Tosterup 2:1 - husnr 1, Tomelilla kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Tosterup ligger i ett naturskönt och mjukt böljande jordbrukslandskap uppbrutet av mindre skogspartier. Alldeles norr om kyrkan ligger Tosterups slott ett trelångat borgkomplex omgivet av vallgrav och gårdsbyggnader. Slottets äldsta delar tros vara från 1400-talet men det är inte omöjligt att denna borg byggdes på platsen för en äldre huvudgård. Äldsta omnämnande av Tosterup i det historiska källmaterialet är 1323 då en riddare vid namn Anders Jacobson ägde Tosterups huvudgård, en vattenmølla i Tosterup samt flera gårdar i socknen. Tosterup har sitt namn efter Kung Toste som enligt källor från 1700-talet låg begravd i en hög väster om slottet. På högen stod en runsten som ska ha flyttats därifrån på 1600-talet och murats in i Glemminge kyrkogårdsmur. Texten på runstenen lyder översatt till modern svenska: "Sven satte denna sten efter Toste den skarpe (tappre), sin fader, en mycket bra herreman. Måtte den förgås som bryter högen". Stenen kan dateras till senare delen av vikingatiden kring 980-1015 e.Kr.

I socknen har tidigare funnits ett flertal byar vilka mer eller mindre uppslukats av de större godsena i socknen och omlokaliserats genom skiftena. Tosterups by finns inte längre kvar men tros ha legat ett par hundra meter sydväst om den nuvarande

Kyrkan sedd från sydväst.

kyrkan i ett område där förhöjda fosfatvärden uppmäts. Byn införlivades med Tosterups huvudgård under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Cirka en kilometer rakt österut från Tosterup finns en stengrund efter Gärarps kyrka och rester av en ödekyrkogård. Efter undersökningar har kyrkan daterats till 1100-talets slut eller 1200-talets början. Kyrkan revs 1598. Enligt en lantmäterikarta från 1700-talet fanns också en offerkälla intill kyrkan som numera är täckdikad. Den nuvarande byn med namnet Gärarps by ligger längre västerut

gränsande till Bollerups socken.

I väster begränsas Tosterups socken av Nybroån och i närheten av Munkamölla ligger Vallen, en medeltida borglämning. Numera finns endast en övervuxen borgkulle kvar men en gång i tiden kan den ha varit en av Skånes största borgar, och den enda kända borgen av typen motteborg med dubbla vallar. Ätten Grim tros ha byggt borgen på 1200-talet. Vallen kallas också för Isengrims borg efter Jens Grim som också är känd för att ha stulit boskap och låtit döda prästen i Löderup. Vallen ska enligt muntliga traditioner ha bränts av Drottning Margareta som straff för dessa illdåd. En mer mustig folksägen berättar hur Isengrim själv sprängde borgen och sig själv i luften med krut och hur hans ögon hamnade i Öja, öronen i Örup och benen i Benestad. Vilken relation borgen Vallen har haft till Tosterups borg är oklart, en del hävdar att Vallen är en föregångare till borgen i Tosterup.

Kyrkobyggnad

Tosterups äldsta delar byggdes sannolikt under romansk stilperiod vid 1100-talet slut eller 1200-talets början då huvudparten av Skånes medeltida kyrkor tillkom. Den ursprungliga kyrkan bestod av långhus, kor och möjligen absid i öster. Eventuellt fanns också ett ursprungligt tunnvalvt västparti. Av denna kyrka kvarstår långhusets och korets norra murar samt triumfbågens norra del. Långhuset nordportal är belägen ungefär mitt på norra fasaden vilket är ovanligt. Portalöppningarna brukar vara placerade längre västerut i kyrkans långhus Andra centralt placerade portaler finns i stora kyrkor såsom domkyrkan i Lund, S:ta Maria

kyrka i Vä samt S:ta Maria kyrka i Åhus. Ytterligare exempel på en mindre kyrka med denna portalplacering i Skåne är S:t Olof kyrka på Österlen.

Tosterups medeltida kyrka hade ett fönster på var sida om norra portalen och ett på korets norra sida. Hur övriga mursträckningar såg ut vet man inte då dessa inte längre är bevarade. Liksom flertalet romanska kyrkobyggnader i området byggdes kyrkan av kalkstensflis. Byggnadsmaterialet har möjligen hämtats i området då det några kilometer norr om Tosterups gods finns ett stenbrott, vilket användes på 1700-talet. Dörrar och fönsteromfattningar var rundbågsavtäckta och av huggna kalkstensblock. Senast under 1400-talets första hälft murades nordportalen och en fönsteröppning i långhusets norra sida igen. Kyrkan dekorerades därefter, omkring 1450-1475, med målningar av Vittskövlemästaren. Målningarna täcker väggarna och fortsätter in under de nuvarande valven. Curt Wallin tolkar detta som att kyrkan inte har varit valvslagen när målningarna tillkom utan bör ha haft ett plant innertak av trä eller en öppen takstol. Kyrkan kan också ha haft ett tunnvalv i likhet med Östra Ingelstads kyrka vilket skulle medgett målning av innerväggarna i hela dess höjd. Vid början av 1500-talet (någon gång mellan 1513- 1527) målades vapensköldar tillhörande Braheätten på norra kormuren. I slutet av 1500-talet gjordes en genomgripande ombyggnad av kyrkan initierad av kyrkans patronus, Jörgen Brahe. Endast kyrkans norra långhusmur och kormur lämnades kvar medan övriga delar revs. Till de norra murarna fogades bredare långhus med nytt västparti, vapenhus i söder samt ett bredare och längre kor. Gavlarna murades med tinnar. Västpartiet bestod av en kvadratisk tornpåbyggnad över långhusets västra del. Möjligen kan det finnas medeltida delar bevarade i västpartiets nedre våningsplan. Nya ribbvalv slogs över kor och långhus. Under koret byggdes ett gravvalv åt familjen Brahe på Tosterups slott. En inskriftstavla på tornets västra sida anger kyrkans byggnadsår, 1598, vilket ska läsas som året för den genomgripande ombyggnaden. Enligt Curt Wallin bör kyrkans byggmästare ha varit Hans van Steenwinkel d.ä. men några direkta belegg för detta finns inte mer än att Steenwinkel var inblandad i andra byggnadsarbeten i familjen Brahes tjänst under 1500-talet, bland annat på Tosterups slott. Under 1600-talet genomgick Skåne omfattande förändringar i samband med krigsåren och övergång till svenskt territorium. Dåvarande ägaren till Tosterup, Krageholm och Högestad friherren Jörgen Ifversen Krabbe, arkebuserades på Stortorget i Malmö år 1678, dömd för förräderi. Han begravdes i en dyrbart utsmyckad praktkista i Tosterups kyrkas gravvalv.

Under 1700-talet tillkom en del av kyrkans nuvarande inredning såsom predikstolen med baldakin, altare och läktarskrank. Vid mitten av 1700-talet hade kyrkan ett stort rundbågigt fönster i väster och två något mindre fönster på långhusets södra sida. Under 1770-talet lät Tosterups nye ägare Rutger Barnekow

rensa gravkammaren från äldre kistor, med undantag av Jörgen Krabbes praktkista, för att bereda plats för sig själv och sin egen släkt. Någon gång under 1800-talets andra hälft togs nya och större fönsteröppningar upp i kyrkans fasader, stickbågiga fönster i söder och ett runt fönster i öster. Under åren 1880-1890 utfördes ett räcke framför altaret av en lokal snickare efter ritning av Augustine Ehrensvärd.

År 1932 gjordes en invändig restaurering av kyrkan. Väggar och valv kalkades om, altargolvet lades om med handslaget tegel och altarringen målades i vit kulör. Mellan år 1954-55 togs kalkmålningarna fram i långhuset och koret och konserverades av C.O. Svensson. Den utvändiga putsen på kyrkans romanska delar togs ned och ursprungliga fönsteröppningar frilades. I den västra fönsteröppningen insattes glas medan den östra endast frilades utvändigt. Elektricitet installerades i kyrkan. Nästföljande år togs en äldre färgsättning fram av C.O. Svensson på kyrkans bänkar och läktare. Arbetena övervakades av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. År 1960 konserverades Jörgen Krabbes kista. Elbelysning installerades i gravkammaren och dess golv lades om. Kyrkan restaurerades därefter både utvändigt och invändigt mellan åren 1962-1964. Renoveringen leddes av Eiler Graebe. Yttertaket av skiffer reparerades och ett fönster i öster sattes igen. Ingång till kyrkan gjordes från väster genom en ny dörröppning till tornet. Invändigt lades golven om med nytt tegel i långhuset samt befintligt golvmaterial i kor och vapenhus. Ny läktartrappa utfördes och läktarens bjälklag och pelare justerades. Dessutom målades inredningen om och konserveringsåtgärder utfördes på snickerier och kalkmålningar. I samband med renoveringen togs Krabbes kista upp från gravkammaren under koret och år 1967 uppställdes kistan i vapenhuset, sannolikt efter konservering. En gallergrind sattes in mellan vapenhuset och långhuset. Kalkmålningarna restaurerades återigen 1987 av Våga Lindell-Andersson. År 2005 gjordes en yttre renovering av kyrkan då fasader och fönster målades om.

Exteriör

Kyrkan består av långhus med tornpåbyggnad i väster, vapenhus i söder och smalare rakavslutat kor i öster. Under koret finns ett gravvalv. Långhusets västra del kan betraktas som en egen byggnadsdel med en kraftig mur mellan långhusets östra del och västpartiet med tornpåbyggnad. Långhusets och delar av korets norra murar är medeltida och tillhör den äldre romanska kyrkobyggnaden. Murarna förefaller mycket välbevarade och består av kalksten i relativt regelbundna skift. På murarnas nedre del finns en sockel av finhuggen skråkantad kalksten. Två högt sittande fönster finns i långhusets mur och ett lägre sittande fönster i koret. Nordportalen är belägen mitt emellan långhusets fönsteröppningar och är igenmurad med gråstenar. Hörnkedjorna till fönsteröppningarna och dörromfattning till norra portalen är av kvaderhuggen kalksten och bildar ett

rundbågsformat valv. Fönsteröppningarna har skrånande smygar och smala ljusöppningar. Valvet till korets fönsteröppning förefaller delvis vara av sandsten då denna sten är gulare än övriga stenar. Korets norra medeltida murverk är påbyggt och förlängt mot öster i den senare ombyggnaden från 1500-talet. Murverket till dessa och övriga delar av kyrkan är spritputsade och vitmålade och saknar markerad sockel. Uptill avslutas murarna, även den romanska delen, med en slätputsad, kalkavfärgad och profilerad *gesims*, dvs. ett listverk. Tornet över långhusets västra del består av en kvadratisk tornpåbyggnad som är smalare än långhusets bredd i norr och söder och omges av långhusets yttertak på dessa sidor. Långhusets gavelkrön mot väster och öster är förhöjt med uppstickande tinnar vid takfoten vilket gör att gavlarna ser lite högre ut än de egentligen är. Samma gavelkrön finns också på vapenhusets södra gavel. Östra gaveln och vapenhusgaveln avslutas också upptill med en tinne. Gavlarna ser ut att vara avtäckta med oputsad natursten. Inga blinderingar eller likande mönstermurningar finns i fasaderna. I vapenhusets södra gavel finns dock ett kryssformat ankarjärn och flera raka ankarjärn finns i tornets sidor. Över ingången till vapenhuset sitter en inmurad kalkstenstavla med en huggen inskription: *"Anno Domini 1598 lod erlig oc welbyrdig Mand Jørgen Brabe til Tostrop och hans kiere fru Ingeborg Parsberg till Gunnerstrop bygge denne Kircke oc lod her gjøre deris Hvilested, altingest til Guds Aere."*

Ingång till kyrkan är numera från väster. Ingången har rektangulär form och över dörren finns en halvrund blinding, kanske ett överljusfönster som blivit igensatt. Ytterdörren är en fyllningsförsedd pardörr utvändigt klädd med brunmålad träpanel i rombiskt mönster. Ingången till vapenhuset är från söder men används inte längre. Dörröppningen har rundbågig form och raka smygar och ytterdörrens panel är utförd som på västra dörren. Kyrkans fönsteröppningar mot norr består av de tre romanska öppningarna. Mot söder finns tre stora fönsteröppningar, två till långhuset och en till koret. Fönstren har stickbågig form med profilerad och slätputsad omfattning i två språng. Fönsterbågarna är av järn med diagonallagd spröjsning samt ett fyrpass upptill. I de två östra bågarna sitter blyspröjsat glas i olika färger som bildar små rundlar, en ros i fyrpassspröjsen och en bård runt fönstret.

En rund fönsteröppning finns i västra fasaden mot läktaren. Ett rundfönster i korets östra sida syns numera enbart som en rund blinding då fönstret är igenmurat sedan 1964. Vapenhuset har en liten stickbågsformad fönsteröppning mot öster med spröjsat träfönster. Till klockvåningen i tornet finns vardera två rundbågsformade ljudöppningar i varje väderstreck, de östra något mindre än de övriga. I öppningarnas insidor sitter ljudluckor av trä utvändigt klädda med brunmålad träpanel. Gravkoret är inte markerat eller synligt i fasaderna men kan

anas genom de tre galler- och luckförsedda muröppningar i öster, söder och norr, vilka utgör ljusöppningar till gravkammaren. Öppningarna har låg stickbågig form och det inre ljusschaktet går diagonalt ned genom yttermuren med stickbågsformat valv.

Yttertaket till långhus, kor och vapenhus har formen av ett sadeltak medan torntaket är pyramidformat. Samtliga yttertak är belagda med grå skiffer och torntaket kröns av en hög spira i smidesjärn med kula och vimpel.

Interiör

Invändigt består kyrkan av kyrkorummet i långhus och kor, det gamla vapenhuset med ingång från långhusets södra sida och en liten entréhall i väster under en läktare. Långhusets västra del, västverket har en tunnvalvd bottenvåning medan långhusets östra del täcks av två kryssvalv. Mellan de olika långhusdelarna finns en bred ”tornmur” med en bred och svagt spetsbågig tornbåge. Eftersom den västra delen upptas av läktaren olikheterna mellan torn- och långhusdelen.

Ingången till kyrkan i väster leder in till en liten entréhall under läktaren. Entréhallen är avdelad från kyrkorummet genom en vägg av omålad träpanel med en glasad pardörr. Entréhallen kom till vid renoveringen på 1960-talet medan läktaren, utförd i barockstil, troligen är från 1600-talets senare hälft eller tidigt 1700-tal. Vid entréhallens norra sida leder en sentida trätrappa upp till läktaren och i söder leder en dörr till en spiraltrappa till tornets övre våningar.

Läktarens bjälklag bärs upp av fyra rader träpelare. Pelarna är balusterformade och rikt dekorerade med träsnideri i form av frukt- och blomsterknippen. Ovanpå läktarens bjälklag finns ett gammalt brädgolv av kilsågade brädor spikade med handsmidd spik. På läktaren finns en barriär i form av ett genombrutet gallerverk av skulpterat trä mot långhuset. Barriären är rikt dekorerad med akantusrankor med invävda figurer, band och blommor mellan pilastrar med blomsterornament, blomsterprydda postament och korintiska kapital. Bakom det genombrutna trögallret finns en turkosmålad plåt som lyser igenom gallret. Under läktarens framkant finns en utskuren och blomdekorerad fris. Barriären och läktarens pelare är målade i en svagt grågrön ton, en originalfärg som skrapats fram. Från läktaren är tunnvalvet som täcker denna del av kyrkan synligt. Tunnvalvet är murat med vederlag mot norr och söder och putsat och vitmålat i likhet med kyrkan yttermurar. Högst upp i valvet syns ett litet hål, troligen en öppning för en äldre

Nordportalens inre smyg samt långhuset sett mot nordost.

ringenordning. I sydvästra hörnet syns en utbuktning i muren där torntrappan har sitt trapplopp. På läktaren finns några rader bänkar av enkel karaktär.

Långhuset upptas till största del av en sluten bänkinredning i två kvarter vid sidorna av en bred mittgång. Bänkarna möblerar också utrymmet under läktaren. På bänkarna finns rikligt med graffitti i form av inristade initialer, årtal och bomärken, varav några så gamla som från 1600-talet. Intill läktarens framkant, i södra långhusmuren, är ingången till vapenhuset belägen. Dörröppningen har en bred stickbågig form med djup mursmyg och ett inre anslag för dörren. I öppningen sitter en dörr av träplankor utvändigt täckt med en träpanel av samma slag som på ytterdörrarna. Mittgången i långhuset är liksom i vindfånget lagt med kvadratisk rött tegel. Väggarna är putsade och vitmålade med undantag för medeltida kalkmålningar som finns bevarade på norra långhusväggen och korväggen. Norra långhusmuren har en ovanlig uppbyggnad av blindbågar på var sida av den centerade nordportalen. Vid långhusets mitt går bågar ihop i en förtjockad mur eller pelarform som samtidigt utgör muromfattning till nordportalen. De romanska fönsteröppningarna är centerade i blindbågarnas övre del. Den västra fönsteröppningen är igenmurad sedan 1500-talet och övermålad med vapensköldar tillhörande Braheätten. Nordportalen är igensatt sedan 1400-talets slut då igensättningen är övermålad med kalkmålningar från denna tid. Dörröppningen utgör en djup nisch med raka smyggar mellan blindbågarna. Öppningens kalkstensomfattning är synlig upp till valvbågens vederlag. Kalkstenen är också frilagd i blindbågarnas valv och kring det västra fönstret och bildar en dekorativ inramning av väggarna. Långhusets östra del täcks av två fyrkappiga ribbvalv som utgår från kraftiga konsoler med karnisprofil. Mittersta valvkonsolen på norra

sidan är belägen vid valvpelaren intill nordportalen. Ribborna har kvadratisk tvärsnitt och möts i valvhjässan i en romboid slutsten. Medan tornbågen har en något spetsbågig form har gördelbågen mellan valvtravéerna en rund, något tryckt bågform och även valvribborna möts i en rund bågform.

Målningarna i kyrkorummet dateras till omkring 1450-1475 och är utförda med hög kvalitet av den så kallade Vittskövlemästaren. Vittskövlemästarens målningar finns representerade i två områden; i nordöstra Skåne och Sydöstra Skåne. Dessa områden sammanfaller med premonstratenserklöstren Bäckaskog och Tommarp och av denna anledning tros Vittskövlemästaren ha varit knuten till premonstratenserorden. I långhusets östra travé avbildas bebådelsen, Jesu födelse, Jungfru Maria och Jesus med Sankta Anna inom tre målade rundbågar. I den djupa murnischen till nordportalen och runt portalen avbildas de sju dödssynderna, Sankt Erasmus martyrium och möjligen någon av profeterna. Över rundbågarna finns en fris av vapensköldar som dateras till efter 1513 då en av vapensköldarna börjar användas först detta år. Målningen representerar de familjer i Braheätten som efter 1525 fick besittning över Krageholm, Tosterup och Vittskövle gods. I triumfbågen finns ett ovanligt motiv i form av Sankta Birgitta, som sitter på en bänk med en penna i handen. Under henne syns Sankta Katarina och några oidentifierade figurer. I koret framställs Sankt Göran och draken, och några medaljonger med motiv som inte har kunnat identifieras.

Korgolvet är förhöjt med tre steg från långhuset med trappa belägen framför triumfbågen. Triumfbågen består delvis av den medeltida muren med bevarade kalkmålningar. Valvbågens vederlag är markerat med ett utskjutande murskift. Den senare tillbyggda delen mot söder har samma utseende men vederlaget sitter lite längre ned. Golvet i koret är av rött tegel men är lagt med mindre plattor. Med undantag av de medeltida målningarna på norra korväggen har kormurarna samma utseende som långhusets senare murverk. Koret täcks av ett ribbvalv på konsoler med samma utseende som i långhusets valv. Korets ljusinsläpp består av det stora fönstret i söder och det romanska fönstret mot norr. I öster upptas koret av altaret med altartavlan som står fritt från östra muren med ett tresidigt altarskrank. Innanför altarskranket är golvet något förhöjt i förhållande till korgolvet och lagt med rött murtegel på flatsidan. Mot östra väggen finns ett par trägaller av samma utseende som läktarbarriären. Detta har numera endast en dekorativ funktion men kan ursprungligen ha ingått i en större läktare eller kanske ett korskrank som stått framför uppgången till koret. Gallerverket kan också ha utgjort någon form av herrskapsbås i koret eller långhuset. Inbyggnader av detta slag blev vanliga i kyrkorummen efter reformationen. I korets nordvästra hörn står kyrkans dopfunt och i det sydvästra hörnet finns en muröppning till en trappa i yttermuren vilken

Koret med altarpuppställning.

leder till predikstolen. I korets nordöstra hörn finns en gravhäll av kalksten kramlad mot väggen. På gravhällen avbildas Tyge Brahe, förfader till astronomen med samma namn, och hans hustru Magdalena Krognos. Gravstenen har tillskrivits skulptören Adam van Düren, verksam vid Lunds domkyrka, och kan ha huggits mellan åren 1510-1513. Intill gravhällen finns en liten dörr med spegelfyllningar. Dörren leder till en trappa i yttermuren ned till gravkammaren under koret. En ingång från långhuset har tidigare funnits vilken numera är igensatt. Enligt kyrkans underhållsplan är gravkammaren ett lågt, tunnvalvt rum vars golvyta huvudsakligen upptas av sex stora kalkstenskistor. I stenkistorna är medlemmar ur familjerna Barnekow, Sparre och Ehrensvärd begravda. Rummet är svagt dagsljusbelyst genom ljusluggarna i yttermurarna.

Kyrkans vapenhus är låst från långhuset genom en gallergrind som tillkom när Jörgen Krabbes kista från 1678 flyttades till vapenhuset. Kistan står mitt i vapenhuset och består av en inre kista av trä utvändigt täckt av silvermålade kopparplåt med rik dekor i driven, guldbronserad mässing. Längs väggarna i öster, söder och väster finns låga murade bänkar, putsade och vitmålade. På väggarna hänger flera oljemålningar och tavlor. På östra och södra väggarna finns oljemålningar på duk med vapensköldar som visar ägarlängden till Tosterups slott. En stor gravhäll sitter kramlad mot västra väggen med motiv av Kristus omgiven av strålgans.

Tornet och vindsplanet över långhusets tunnvalv nås via den södra dörren i långhusets västparti. Dörren leder till en spiraltrappa av stortegel och kalksten som löper i tornmurens sydvästra hörn med en rund utbuktning in mot kyrkorummet. Trappan mynnar ut i sidovinden till snedtaget vid tornets södra sida. Mittornets murverk är uppbyggt från yttermuren i väster, från tornbågen i öster och södra och norra murarna bärs upp av låga valvbågar av tegel uppmurade ovanpå tunnvalvet. Tunnvalvets ovansida ligger bar, utan isolering, och har en tegelstens tjocklek. Tornets nedre våningsplan ligger ovanför tunnvalvet och här finns också en ursprunglig ingång till långhusvinden. Ingångsöppningen är smal och hög. Tornmuren mot öster är murad i sin helhet med kalkstensflis i ett homogent murverk även synligt inifrån långhusvinden. Från tunnvalvet innanför tornets mittkvadrat finns en två våningar hög klockstol, eller klockstapel, uppmurad på tegelpelare i varje hörn. Klockstolen är av ek och delar av virket är återanvänt, väderbitet virke. En del är bilat och annat är sågat och olika typer av märkning finns. Klockstolen är uppbyggd av dubbla hörnstolpar med horisontella bjälkar och kryssförsträvning mellan dessa. I andra våningen av mittornet hänger de två klockorna i tre bockar av försträvade stolpar. Även i klockvåningen är murverket av kalksten medan ljudöppningarnas omfattningar är av tegel. Ljudöppningarna omfattas invändigt av ett korgbågigt valv. Taklaget över tornet har försträvad mittstolpe med stjärnbjälklag i ek. Spirans övre del är av fur. Taklaget över långhuset förefaller vara i sin helhet av bilad fur men sparrarna är av yngre datum än hanbanden som förefaller sekundär använda med äldre urtag och hål efter äldre sammanfogningar. Inmurat i gavelröset finns resterna av en stjärnformad, krysstödd takstol av bilad furu, troligen rester av en ursprunglig taklagskonstruktion där de äldre takstolsdelarna kan ha ingått. Den nuvarande konstruktionen består av sparrar, och stickbjälkar på dubbla remstycken och två nivåer hanband.

Valvens ovansida är oisolerad och deras murning och konstruktion av en halv stens tjocklek är synlig. Mellan långhusets två valvtravéer finns rökgången till kyrkans kamin uppmurad till innertaket. Skorstenen ovanför yttertaket finns inte kvar. Kyrkans östra gavelsida är murad av slätputsad kalksten. I gavelspetsen syns också en igenmurad rundbågig öppning.

Inredning och inventarier

Altare

Altaret är från 1700-talet utfört i rokokostil med karnisformade sidor. Stommen är murad av sten eller tegel samt putsad och vitmålad.

Altaruppsats

Kyrkans altartavla består av en målning på duk med motiv av Kristus på korset infattad i en förgylld träram. Ramen är utförd i rokokostil med rikligt skuren dekor bland annat i form av rocailler. Altartavlan står på en hög, profilerad predella/sockel där året 1759 står angivet samt initialerna RBK och MLM.

Altarring/altarskrank

Kyrkans altarring/altarskrank är från 1880-1890 då den tillverkades av en lokal snickare efter ritning av Augustine Ehrensvärd. Altarskranket är av trä med knäfall av blått tyg och består av tre raka sidor som omsluter altargolvet. Skranket är format som en rundbågsarkad med låga pelare som bär upp en överliggare av trä.

Predikstol med baldakin

Predikstolen är utförd i barockstil och tillverkades 1702 av bildsnidaren Anders Råå. Predikstolskorgen och baldakinen är av ek, rikt skulpterade och bemålade i svart, pärlgrått och guld. Utsmyckningen på predikstolskorgens fyllningar har tillkommit senare under 1700-talet. Korgen har fyra kartuschdekorerade sidor indelade mellan kolonetter dekorerade med bladverk på en predella med hörnpostament. Upptill på korgen finns ett listverk med ett textfält. Baldakinen är sexsidig, uppbyggd av ett rikt dekorerat listverk med akantus och pinjekottar i hörnen och upptill prytt av tre stora akantusomfattade speglar och spetsar. Från undersidan hänger en duva.

Dopfunten

Dopfunten är av kalksten och tillverkad under 1600-talets första hälft. Funten har en fyrsidig fotplatta, en hög profilerad fot och en vid cuppa utvändigt försedd med djupa räfflor. Till dopfunten hör ett dopfat av mässing med två graverade vapensköldar och initialerna A=B, MG samt året 1665.

Bänkinredning

Bänkinredningen i långhuset består av slutna bänkkvarter, delvis från tiden för kyrkans ombyggnad 1598. Den äldre färgställningen togs fram av konservator C.O. Svensson 1956. Dörrar, ryggar och skärmar är uppbyggda som en ramverkskonstruktion med fyllningar. Dörrarnas ramverk är liksom gavlar, skärmar och sitsar målade i en grågrön, framskrapad färgton sannolikt en marmoreringsmålning ursprungligen. Dörrarnas fyllningar är dekorerade med målade arabesker i grisaille och rött på ockragul grund. De tre främre raderna har rikare utformade gavlar och dörrar med skurna ornament. På tre av gavlarna återfinns Brahes, Billes och Parsbergs vapensköldar. De två främre radernas dörrar har också en annan bemålning utförd i grisaille på blågrå grund och bänkarna är försedda med dubbla sitsar. På läktaren finns en gammal, mycket enkel

bänkinredning bestående av sittbrädor fästa i en gavel fogad till en syll och ett tvärstag som är förankrat i yttermuren. Gavlarna har spetsiga avslut. Bänkinredningen är målad i samma turkosa färg som läktarbarriärens baksida i ljus turkos.

Orgel

Den nuvarande orgeln är ett harmonium med två manualer och pedal byggt av Östling och Almquist på 1930 eller 1940-talet. □

Klockor

Kyrkans storklocka gjöts i Lübeck år 1598 och den lilla klockan dateras till 1300-talet.

Övrigt

I kyrkan finns en rad kulturhistoriskt intressanta och värdefulla inventarier som tillsammans bidrar till kyrkans karaktär av slottskapell. I koret finns två oljemålningar föreställande Martin Luther och Filip Melanchton utförda av den Cranachska verkstaden under 1500-talet. Två nummertavlor i gustaviansk stil hänger på ömse sidor om altartavlan. Nummertavlorna har oval form med en rosett överst.

På långhusets södra vägg hänger ett krucifix av trä vilket kan vara från 1700-talet. Korset är svart med grå INRI-skylt upptill och nedtill en svartmålad kartusch med kranium, akantusbladverk och text i guld.

I vapenhuset hänger en oljemålning från 1700-talet föreställande Johannes Döparens huvud på ett fat samt två oljemålningar på pannå från 1700-talets första hälft föreställande Pauli omvändelse samt Rebecka bjudande Isaks trotjänare Eleasar på vatten.

Under läktaren hänger en fattigböska av plåt och smide från 1777 samt en fattigstock av trä och plåt med järnsmidda band och hörnskoningar.

Kyrkogård

Kyrkogården som omger kyrkan är liten till storleken och har sannolikt inte utvidgats sedan medeltiden. Kyrkogården omges av höga murar. Den norra muren gränsar till Tosterups gods och är en hög putsad och vitkalkad mur avtäckt med tegel. Muren fortsätter längs kyrkogårdens östra sida men något lägre i höjd. I väster finns en putsad och vitkalkad stenmur avtäckt med kalkstenshällar. Flera av täckhällarna är gamla gravhällar. Muren fortsätter längs södra sidan men denna del upplevs som lägre från kyrkogårdssidan då marknivån utanför muren är lägre än i

väster. Ingången till kyrkogården utgörs av en grindöppning i väster, rakt framför kyrkans västra entré. De höga grindarna är utförda av svartmålat smidesjärn och hänger i murade grindpelare som höjer sig högt över muren. Pelarna är avtäckta med kalkstenshällar och krönta av stenkors behängda med törnekransar i järn. Grinden har ett kartuschliknande krön med året 1754 samt initialerna RBMM målade i guldfärg. Inkörsporten till slottet nordväst om kyrkogården har en grind daterad till 1762 med liknande utförande.

Kyrkogården har grusade gångar och buxbomsomgärdade gravplatser. Ett fåtal gravplatser har täckts med gräs och en del gravplatsindelningar tagits bort men de yttre begränsningarna har bevarats. Många gravvårdar har också tagits bort och står uppställda längs kyrkogårdsmuren i norr och öster. Norr om kyrkan är kyrkogården grästäckt. I nordöstra hörnet finns ett litet träskjul för redskap. En hög blodbok växer norr om kyrkans torn, men i övrigt saknas träd på kyrkogården. Utifrån äldre fotografier har kyrkogården tidigare haft höga träd både innanför kyrkogårdsmuren och utanför.

Det nordvästra hörnet av kyrkogården, närmast infarten till slottet, upptas i sin helhet av Tosterups gravplats. Gravplatsområdet är omgärdat av en hög klippt idegranshäck med ingång från öster. En stenram utanför häcken visar att området tidigare har haft ett järnstaket som numera är borttaget. Innanför häcken är gravplatsområdet helt grustäckt och gravstenarna står vända mot öster i raka rader från norr till söder utan gravplatsindelning. Övervägande delen av gravstenarna tillhör medlemmar av familjen Ehrensverd.

Intill den grusade gången fram till kyrkan har en askgravplats ordnats på en äldre gravplats. Askgravplatsen är grästäckt med små liggande gravstenar och en hållare för ljuslyktor. I övrigt omgärdas askgravplatsen likt övriga gravplatser med buxbom. Minneslund finns inte på kyrkogården.

Några hundra meter söder om kyrkan finns den nya kyrkogården med gravkapell anlagd 1905. Kyrkogården omges av klippta bokhäckar och har ingång genom en spritputsad och kalkavfärgad portal med trappstegsgavel. Portalen är indelad i tre öppningar; en större i mitten och två lägre vid sidorna. En pilallé leder fram till begravningskapellet som står vid kyrkogårdens östra gräns. Kyrkogården är till största delarna grustäckt med buxbomskantade gravplatser i traditionell skånsk stil. Gravvårdarna är av blandad ålder från sekelskiftet och framåt.

Byggnader på kyrkogården

Kapellet på den nya kyrkogården är en murad, spritputsad och vitmålad byggnad i ett plan. Nederst på murarna finns en svartmålad sockel och sidorna av kapellet är

försedda med ett profilerat listverk. I västra sidan finns en stor rundbågsformad öppning med en brunmålad fyllningsförsedd ytterdörr med överljusfönster. En smal ljusöppning finns i västra gavelsidan. Yttertaket är lagt med tegel och gavelspetsarna har murade tinnar.

Karaktärisering

Tosterups kyrka och kyrkogårdar ligger i en utpräglad godsmiljö där slottet Tosterup med sitt höga krenelerade torn dominerar landskapet. Närheten till godsets byggnader är en påtaglig del av kyrkomiljön och kyrkan ger också intryck av att tillhöra godset. Det nära sambandet mellan slottet och kyrkan går tillbaka till medeltiden men har förstärkts genom utraderandet av en medeltida by som legat i närheten. Kopplingen huvudgård-kyrka har likheter med många andra kyrkbyar i området och är därmed inte unik utan snarare utmärkande för trakten. Liksom i många andra socknar på Österlen sker stora förändringar i landskapet under medeltiden och även efterreformatorisk tid framför allt kopplat till storgodsens exploatering av landskapet.

Den medeltida kyrkans utseende är inte helt känd men möjligen kan den nuvarande planformen vara en något större kopia av den gamla kyrkan. Tornformen känns igen från Östra Ingelstads kyrka och därför är det inte osannolikt att även den romanska kyrkan i Tosterup haft denna tornform. Den kvarvarande norra långhusväggen är unik genom dess indelning i blindarkader och saknar motsvarighet i någon annan sockenkyrka i Skåne. Nordportalens placering är också ovanlig. Kyrkans arkitekt bör ha varit skolad i någon byggnadshytta knuten till ett katedralsbygge. Lunds domkyrka ligger närmast till hands att jämföra med. Kyrkans ovanliga arkitektur gör det troligt att den redan vid uppförandet har varit kopplad till en huvudgård med det sociala kontaktnät och den ekonomi som bör ha krävts för dess uppbyggnad. I Tosterups socken har den stora borganläggningen Vallen föreslagits som en föregångare till Tosterups slott. Gravhögen som tidigare legat intill kyrkan och runstenen pekar dock på att en huvudgård kan ha funnits i kyrkans närhet redan under tidig medeltid.

Trots att endast norra sidan av kyrkan finns kvar från medeltiden bevaras kyrkans medeltida karaktär invändigt genom de ursprungliga muröppningarna och medeltida kalkmåleri. Målningarna är av hög kvalitet och visar att Tosterup också under 1400-talet har kvar sin höga status. De enda inventarierna som finns bevarade från den katolska tiden är en kyrkklocka och kyrkans gamla dopfunt.

Efter reformationen genomgår kyrkan förändringar som är typiska för patronatskyrkor med tillbyggnad av gravkor och förlängning åt öster. I Tosterup breddas också kyrkan och tornet tillkom eller byggdes om. Kyrkan interiör präglas

framför allt av de århundradena som följer och dess inredning är av mycket hög kvalitet, värdig en slottskyrka. Inredningen som framför allt tillhör barocken och rokokons stilperioder förefaller välbevarad även om inventarierna flyttats om och omdisponerats något sedan deras tillkomsttid. Särskilt betydelsefullt är kyrkans unika rokokokaltare, bänkinredningen, den rikt skulpterade läktaren och läktarskranket. Graffittin på kyrkbänkarna, vilka undgått övermålning och uttradering genom senare renoveringar, bidrar till inredningens höga autenticitet. Jörgen Krabbes praktkista som förvaras i vapenhuset är en mycket viktig del av kyrkans karaktär som patronatskyrka och ett av Skånes främsta exempel 1600-talets praktkistor. Även om kistan ursprungligen stått i gravkoret är dess placering inte helt främmande då vapenhus ofta fick funktion av privata gravkapell under 1600-1700-talen. Bland kyrkans värden bör också nämnas tornet med dess ovanliga uppbyggnad och klockstolen vilken kan ha hög ålder, kanske är den ursprunglig.

Den gamla kyrkogården är liksom kyrkorummet välbevarad och bildar en värdefull helhet med kyrkan och slottet. Kyrkogården har en gammaldags karaktär genom sin storlek, de trånga buxbomskantade gångstråken och tätt liggande gravplatser. Betydelsefullt för kyrkogården är också omgivningsmurarna, kyrkogårdsgrinden och Tosterups egen gravplats vilken nästan bildar ett eget, avskilt rum på kyrkogården.

Att tänka på

- Den gamla kyrkogården har vuxit fram under flera århundraden och bevarar gamla strukturer såsom gångar, murar och gravplatsindelning. Dessa strukturer är viktiga att bevara liksom enskilda gravvårdar av kulturhistoriskt värde.
- Kyrkans interiör är mycket välbevarad vad gäller dess inredning från 1600-talet och framåt. Bänkarnas ytskikt är ett exempel på autentisk patina som är viktig att bevara.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före utgången av år 1939 skyddas som kyrklig kulturmiljö, och omfattas av tillståndsplikt 4kap.3§. Tosterup är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården av riksantikvarieämbetet och skyddas enligt hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap i Miljöbalken.

Källor

A Catalogue of Wall-paintings in the churches of medieval Denmark 1100-1600, Catalogue N-Ö Appendix, Red. Knud Banning, Köpenhamn 1976.

Borgar i Skåne, Anders Ödman, Historiska Media, 2002.

Skånes kyrkor 1050-1949, Claes Wahlöö, Kävlinge 2004.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Tosterups kyrka, Curt Wallin. Tomelilla hembygdskets årsbok 1974

Underhållsplan för Tosterups kyrka. Ponnert Arkitekter AB, 2005.

Internet

Riksantikvarieämbetets fornlämningsök:

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Forskningsdatabas för Medeltida kyrkor i Skåne, Barbro Sundnér, Websida

besökt 170918; <https://snd.gu.se/sv/catalogue/study/snd0941>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2017-04-19

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Petter Jansson, Maria Johansson, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2017-11-06

utkast